

Ženske in moški v sistemih pokojninskega zavarovanja

Aktivnost žensk ter usklajevanje njihovih delovnih in družinskih obveznosti

Pravnoformalna izhodišča

Člen 119 Rimskega sporazuma in pet direktiv Evropske komisije so podlaga za enakopravno obravnavanje žensk in moških v državah članicah Evropske skupnosti. Enakopravno obravnavanje¹ moških in žensk obsega:

- enako plačilo za enakovredno delo,
- enake možnosti za zaposlitev, strokovno izpopolnjevanje in napredovanje v poklicu,
- enake delovne razmere,
- postopno uresničitev načela enakega obravnavanja moških in žensk v socialnem zavarovanju (Direktiva 79/7), zlasti še v poklicnih shemah pokojninskega zavarovanja (Direktiva 86/378),
- enako obravnavanje moških in žensk v samostojnih poklicih, vključno s kmetijstvom (Direktiva 86/613),
- usklajevanje poklicnih in družinskih obveznosti zaposlenih staršev in razvoj ter sofinanciranje ustanov za otroško varstvo,
- varstvo materinstva in starševstva (porodniški dopust ter dopust za nego otroka, dopust ali prekinitev dela iz družinskih razlogov),
- enakomernejšo porazdelitev odgovornosti za nego in vzgojo otrok med staršema.

Enako obravnavanje moških in žensk v sistemih pokojninskega zavarovanja je torej samo eden od elementov celovite politike zagotavljanja enakih možnosti za ženske in moške.

Nekaj primerjalnih podatkov

V skladu z direktivo 79/7 (o postopnem izenačevanju obravnavanja moških in žensk v zadevah socialnega zavarovanja) večina sistemov pokojninskega zavarovanja v državah članicah Evropske skupnosti kot tudi v drugih državah članicah OECD postavlja enake starostne pogoje za normalno (standardno) starostno upokojitev za moške in ženske kot tudi zahteva enako dolžino delovne dobe (oz. dobe plačevanja prispevkov) za oba spola. Pri opredelitvi starostne meje so izjeme te države:

* Mag. Stanka Kukar, raziskovalka na Inštitutu za ekonomska raziskovanja, Ljubljana.

¹ Vir: Commission of European Communities: Equal Opportunities for Women and Men – the third medium term community action programme – 1991–1995, str. 5.

Tabela 1: Starostna meja za pridobitev starostne pokojnine v državah z različnimi pogoji za moške in ženske

	moški	ženske
Avstralija	65	60
Avstrija	65	60
Italija	60	55
Japonska	60	55
Portugalska	65	62
Švica	65	62
Zdr. kraljestvo	65	60
Poljska	65	60
Madžarska	60	55
Češkoslovaška	60	53-57
Slovenija		
do 31. 3. 1992	60	55
postopno do 1. 1. 1997	63	58

Viri: OECD: Reforming Public Pensions, Paris 1988, str. 69-71.

ILO: From Pyramid to Pillar, Geneve 1989, str. 84.

European Pension Committee: A Guide to Pensions in the EEC, Paris, Cerr 1991, str. 208-214

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, Uradni list R Slovenije 12/1992, člen 39.

Različno starostno mejo za pridobitev starostne pokojnine za moške in ženske so poznale vse nekdanje socialistične države, vključno s Slovenijo. V Sloveniji je novi pokojninski zakon sicer dvignil starostno mejo za pridobitev starostne pokojnine za tri leta, toda obdržal petletno razliko v korist ženske.

Delovna doba (oz. doba plačevanja prispevkov) pa je po podatkih OECD različna za moške in ženske le v tehle državah: Belgija 45 let za moške in 40 let za ženske, Švica 44 let za moške in 41 let za ženske.

Kajša delovna doba za ženske kot za moške je veljala tudi v vseh nekdanjih socialističnih državah, vključno z Jugoslavijo in Slovenijo. V Sloveniji je tudi novi zakon po burnih razpravah v skupščini obdržal razliko v zahtevani delovni dobi za moške 40 let in za ženske 35 let. Tudi v drugih postsocialističnih državah potekajo številne razprave o racionalizaciji in potrebnih spremembah pokojninskega zavarovanja, ki večinoma vključujejo tudi izenačitev pogojev za upokožitev moških in žensk, vendar se te zahteve (vsaj po nam dostopnih informacijah) še niso uresničile, razen v nekdanji Nemški demokratični republiki, ki je po združitvi prevzela zahodnonemški sistem pokojninskega zavarovanja.

Delitev dela po spolu in njene družbenoekonomske posledice

Korenine razlogov za različno obravnavanje žensk in moških v pokojninskih sistemih segajo daleč nazaj v zgodovino. Prva delitev dela v zgodovini je potekala po spolu: ženski je glede na njene biološke posebnosti pripadalo nepridobitno delo v domu: skrb in delo v zvezi z rojstvom, nego in vzgojo otrok ter s tem povezano in lažje uskladjivo delo v gospodinjstvu, moškemu pa pridobitno delo zunaj doma (lov, poljedelstvo, obrt, delo v industriji in drugih dejavnostih...). Ker so se poročene ženske specializirale za rojevanje otrok, njihovo nego in vzgojo ter za

gospodinjstva opravila za družino, so zahtevale od svojih mož dolgoročno pogodbo, ki jim je zagotavljala gmotno varnost, to pa je bil formalno sklenjen zakon (zakonska pogodba) v skladu z načeli (običaji, tradicijami), uveljavljenimi v posamezni družbi.

Z razvojem industrijske proizvodnje in storitev so se močno povečale potrebe po delovni sili. Z razširjanjem obveznega izobraževanja, ki zajema fante in dekleta, se je dvignila izobrazbena raven žensk in s tem povečale možnosti za njihovo zaposlovanje. Zaposlitev žensk zunaj doma, torej njihov vstop na trg delovne sile, je postajala vedno pogostejša. Obenem pa so postajala vse izrazitejša nasprotja med zahtevami zaposlitve zunaj doma in obveznostmi, ki izhajajo iz materinstva. V nekaterih poklicih so še v tem stoletju lahko delale le neporočene ženske, drugje pa se je uveljavil sistem (ki marsikje velja še danes), da so ženske po rojstvu prvega otroka prekinile zaposlitev zunaj doma. Ponovno so se zaposlile, šele ko so otroci nekoliko odrasli (vstop v šolo ali še kasneje) ali pa se sploh niso zaposlile. Dokler je bilo običajno, da se dekleta niso poklicno izobraževala in so po končani obvezni šoli ostala doma vse do poroke, ob poroki oz. rojstvu otroka ni prišlo do izpada dohodka. Pa tudi v starosti ženske običajno niso imele svoje pokojnine, ki bi bila manjša, če bi prekinile z zaposlitvijo zaradi rojstva, nege in vzgoje otrok.

Danes pa je to drugače. Stopnja aktivnosti ženskega prebivalstva se je močno povečala. V povprečju držav članic ES je v letu 1970 znašala 27,6% (za takratnih 9 članic), v letu 1983 32,4% (za istih devet članic) ter v letu 1990 že več kot 35%. V Sloveniji je – podobno kot v drugih nekdanjih socialističnih državah – že od začetka 60 let stopnja aktivnosti žensk visoka: že v letu 1971 je bila stopnja aktivnosti žensk 40,8%, v letu 1981 44,3% in v letu 1991 44,6%. Samo Danska ima višjo stopnjo aktivnosti ženskega prebivalstva kot Slovenija.² Stopnja aktivnosti žensk se je v vseh državah povečevala, razlike v stopnji aktivnosti žensk po državah pa so zelo velike (od 25% v Grčiji, Irski do 36% v Združenem kraljestvu in 48,1% na Danskem). Stopnja aktivnosti moškega prebivalstva pa se je v vseh državah zmanjševala, ob tem pa so razlike v stopnji aktivnosti moških dosti manjše. V nobeni državi članici ES ni stopnja aktivnosti moških manjša od 50% niti višja od 60%, povprečje pa znaša okoli 54% (v Sloveniji leta 1981 55,3% in 1991 54,5%). Različne trende v stopnjah aktivnosti moškega in ženskega prebivalstva pojasnjuje skupni učinek pojavov:

– padanje stopnje aktivnosti mladine (povezano s podaljševanjem šolanja) in starejše populacije (zaradi predčasnega upokojevanja),

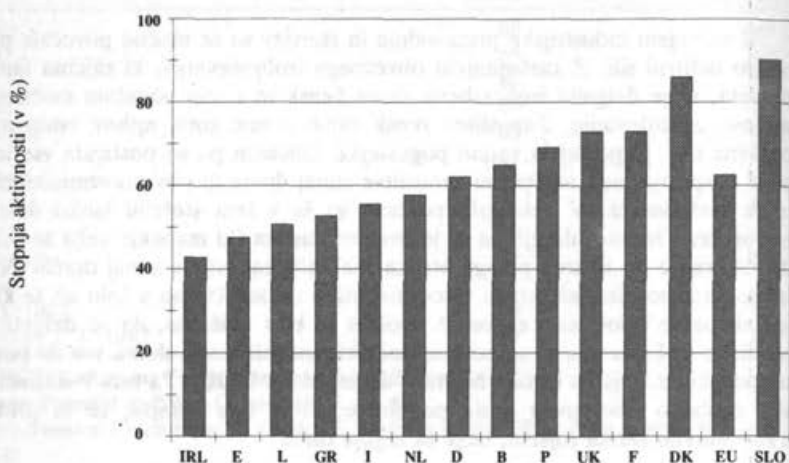
– to zniževanje pa je bilo pri ženskah več kot nadomeščeno z naraščanjem aktivnosti v starosti med 25 in 49 let.

Poglejmo še, kakšna je stopnja aktivnosti ženskega prebivalstva v starosti od 25 do 49 let v različnih državah!

V starostni skupini od 25 do 49 let, torej v obdobju, ko imajo ženske majhne oz. šoloobvezne otroke, je stopnja aktivnosti ženskega prebivalstva v Sloveniji

² Vir: Eurostat: Employment and unemployment.

GRAF 1:
Stopnja aktivnosti žensk od 25 do 49 let

Viri:

- EC: The Position of Women on the Labour Market
- Women of Europe (supplements) No. 36
- Popis prebivalstva Slovenije 1991, Statistične informacije 106/93

najvišja od vseh opazovanih držav, sledi ji Danska, Francija in Združeno kraljestvo. Opozoriti pa moramo še na dejstvo, da je v drugih državah velik del žensk zaposlenih le za nekaj ur dnevno, medtem ko v Sloveniji part-time zaposlitve skoraj ne poznamo.

Še boljši vpogled v razvoj ekonomske aktivnosti ženskega prebivalstva dobimo, če primerjamo med seboj krivulje stopenj aktivnosti ženskega prebivalstva po petletnih starostnih skupinah.

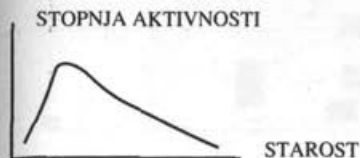
Vzorci krivulj teh stopenj aktivnosti po državah bi lahko razvrstili v tri skupine (glej graf 2).

Za Slovenijo v letu 1991 je značilna izrazito zvonasta krivulja stopenj aktivnosti žensk po starosti, ki je po obliki zelo podobna stopnji aktivnosti moških. Tudi v letu 1981 sta bili krivulji zelo podobni (grafa 3 in 4).

Visoka stopnja zaposlenosti žensk je povezana na eni strani s potrebami gospodarstva po delovni sili, na drugi strani pa tudi s potrebami in interesi žensk po

GRAF 2:

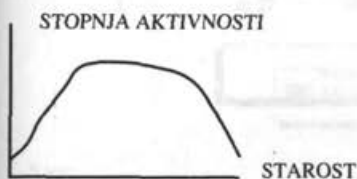
Prikaz treh tipičnih primerov stopenj aktivnosti žensk po starostnih skupinah

1. Prvi primer predstavlja izrazito levo asimetrično porazdelitev, ki je rezultat visoke stopnje neaktivnosti žensk. V takem modelu so aktivne predvsem mlade – večinoma neporočene – ženske brez otrok. Večina od njih za stalno neha s pridobitnim delom po poroki ali po rojstvu otroka (primer: Irska, Španija, Luksemburg).

2. Drugi primer je bimodalna (ali M) krivulja, ki izraža začasno prekinitev dela izven doma večinoma v starosti od 25 do 40 let, zato da matere skrbijo za otroke, ko pa ti odrastejo, se ponovno zaposlijo (primer: bivša ZR Nemčija, Nizozemska, Združeno kraljestvo).

3. Tretji primer je zvonasta (obrnjeni U) krivulja, ki izraža vzorec stalne zaposlitve žensk. V teh primerih ženske kombinirajo delo izven doma z delom v družini in večinoma ne prekinajo z delom, ko imajo otroke. Ta krivulja je podobna krivulji stopenj aktivnosti po starosti za moške (primer: bivša Nemška demokratična republika, Danska, Francija).

gmotni osamosvojitvi in po uveljavljanju vseh njihovih sposobnosti tudi pri delu zunaj doma. Razloge za izredno visoko stopnjo zaposlenosti žensk v Sloveniji pa je treba iskati v naših specifičnih razmerah v zadnjih 40 letih;

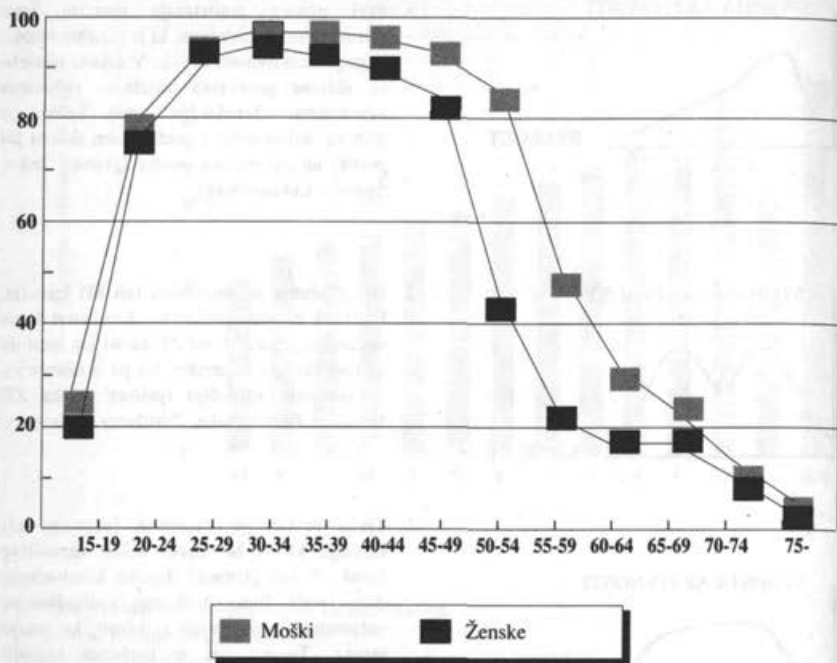
- ekstenzivni razvoj gospodarstva je zahteval zaposlovanje velikega števila delavcev ob nizki delovni storilnosti in nizkih plačah na zaposlenega; zaposlitev staršev je postala ekonomska nujnost;

- znatno višje družbeno vrednotenje dela ženske proizvajalke od dela matere in gospodinje;

- uveljavljanje političnih in socialnih pogledov na družino kot na patriarhalno ustanovo, ki bo postopoma odmrla, njene funkcije pa bo prevzela država ali družba;

- uveljavljanje interesa družbe, da usmerja in prevzame vzgojo otrok že v rani mladosti.

GRAF 3:
Stopnja aktivnosti moških in žensk po
starostnih skupinah v Sloveniji v letu 1991

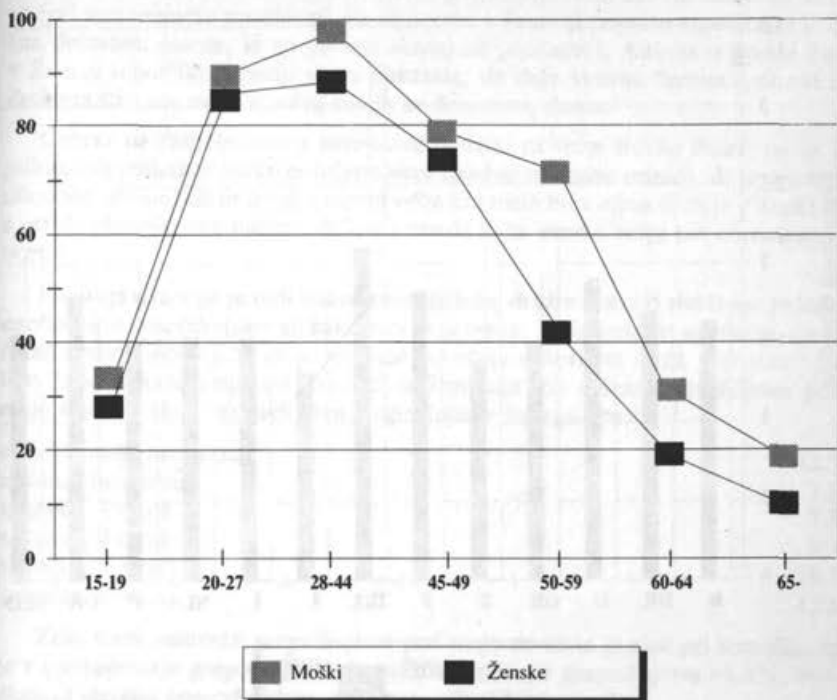
Vir: Statistične informacije 106/93

Zaposlitev obeh staršev zunaj doma in padanje rodnosti

Pogosto se postavlja trditev, da je naraščanje zaposlenosti žensk zunaj doma vzrok za zmanjševanje števila rojstev oziroma padanjem rodnosti, ki ga opazujemo v vseh evropskih državah (glej graf 5).

To pa je veliko poenostavljanje, saj bi lahko postavili tudi nasprotno trditev, da se ženske zaposlujejo zunaj doma zato, ker imajo manj otrok. Skratka gre za star problem, ali je bilo prej jajce ali kokoš. Poleg tega pa obstajajo številni drugi razlogi za tako močno in splošno upadanje rodnosti, ki so tako ekonomske kot tudi politične, socialne in psihološke narave. Med pomembne razloge za zmanjševanje rodnosti moramo vključiti poleg naraščanja stopnje zaposlenosti žensk še zlasti možnosti učinkovitega urejanja rojstev, uzakonitev splava, močno povečanje stroškov za nego, varstvo, vzgojo in izobraževanje otrok, podaljšanje obdobja ekonomske odvisnosti otrok od staršev, manjše možnosti za medgeneracijsko pomoč pri varstvu in vzgoji otrok, spremenjeno vlogo in nestabilnost družine, višje vrednotenje prostega časa, slabše razvojne možnosti, povezane z gospodarsko in politično krizo.

GRAF 4:
Stopnja aktivnosti moških in žensk po
starostnih skupinah v Sloveniji v letu 1981

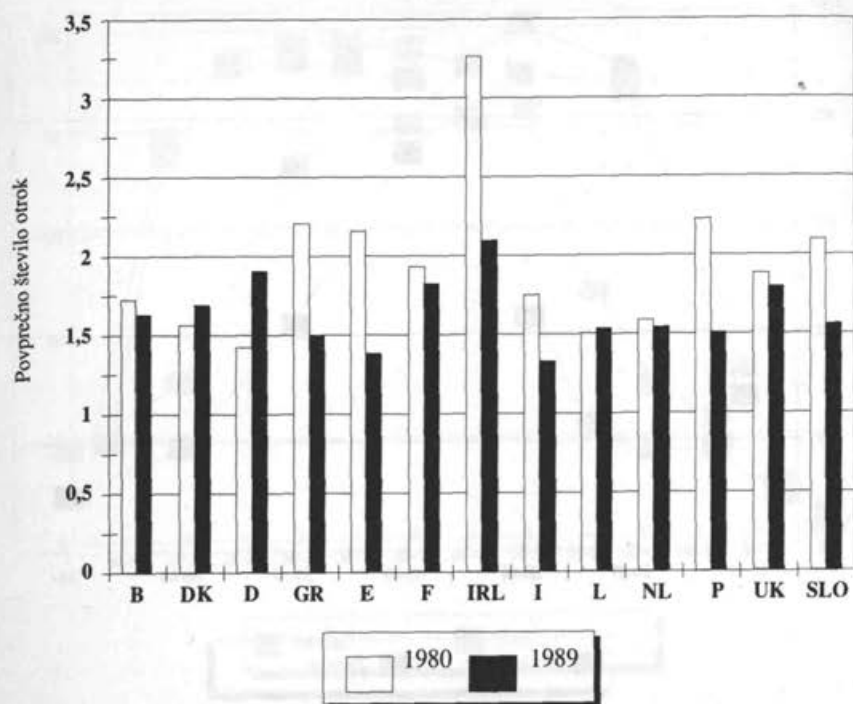
Vira:

- Popis prebivalstva 1981
- Rezultati raziskovanj št. 305

Ankete med mladimi družinami v raznih evropskih državah so pokazale, da si večina mladih družin želi imeti dva otroka, da pa predvsem zaradi finančnih razlogov in zaradi težav pri usklajevanju družinskih in poklicnih obveznosti pogosto ostane le pri enem otroku.

Za ohranjanje enake ravni števila prebivalstva je potrebna stopnja rodnosti vsaj 2,1; v vseh evropskih državah, vključno s Slovenijo, pa je znatno nižja (razen v Irski). To pomeni, da se bo število prebivalstva začelo zmanjševati (prim. ILO: Demographic Trends ter napovedi za Slovenijo v prvem poglavju). Upadanje števila prebivalstva lahko zadrži le selitveni prirast (v Sloveniji v zadnjih dveh letih pritok beguncev, od katerih bodo verjetno mnogi ostali v Sloveniji), toda odnos domačega prebivalstva do priseljencev se poslabšuje v vseh evropskih državah. Ker so demografska gibanja podobna tudi v državah Južne in Vzhodne Evrope, tudi v teh ne bo več rezerv delovne sile, tako da bodo v prihodnje priseljenci predvsem iz arabskih, afriških in azijskih držav, kar pa bo še povečalo težave pri njihovi asimilaciji (večje razlike v kulturi, tradiciji, vzgoji, jeziku, veri).

GRAF 5:
Stopnja rodnosti po državah

Vira:

- Eurostat, Demographic Statistics, table E-9
- Statistični letopis Slovenije 1992

Z rojstvom otroka prihaja v družini do povečanih življenjskih stroškov in do povečane delovne obremenitve, pa še raven dohodkov se vsaj nekoliko zmanjša.

Raziskava o kakovosti življenja v Sloveniji³ v letu 1984 je pokazala, da so se v anketiranih mladih družinah z otroki, mlajšimi od 15 let, na teden ukvarjali z otrokom očetje po 18 ur in matere po 28 ur, kar je pri 42-urnem delovnem tednu za očete še dodatnih 44% in za matere dodatnih 68% delovnega časa. Poleg tega se zaradi otroka poveča tudi potrebno delo v gospodinjstvu, zaradi večjih življenjskih stroškov pa tudi plačano delo v sivi ekonomiji (ki so ga opravljali predvsem očetje). Nič čudno torej, da se slovensko prebivalstvo v srednjih starostnih skupinah čuti stalno preutrujeno in da kmalu po petdesetem letu želi v predčasno upokojeitev.

Tudi v drugih državah je obremenitev zaposlenih mater z neplačanim delom (ki je pretežno povezano z otroki) večja kot obremenitev zaposlenih očetov. Na

³ Vir: P. Svetlik: Neformalno delo v Sloveniji, prispevek v zborniku za sociološko srečanje 1987 Neformalne dejavnosti v slovenski družbi, str. 39-64.

Nizozemskem opravijo moški na vsako uro plačanega dela še 13 minut neplačanega dela, ženske pa kar 42 minut.⁴ V Franciji opravijo aktivne ženske na teden 28 ur neplačanega dela, povezanega z otroki in gospodinjstvom, aktivni moški pa le 10 ur (pri tem moramo upoštevati, da so ženske v Franciji pogosto zaposlene s krajšim delovnim časom, ki ga pri nas skoraj ne poznamo). Anketa o porabi časa v Zvezni republiki Nemčiji pa je pokazala, da dela aktivna ženska z otroki še dodatne štiri ure na dan poleg osmih ur dela zunaj doma.⁵

Čeprav ne razpolagamo s tovrstnimi podatki za večje število držav, pa že iz prikazanih podatkov lahko potrdimo sicer splošno priznano resnico, da je delovna obremenitev moških in žensk z otroki večja kot tistih brez otrok in da je v družinah z otroki obremenitev mater z delom z otroki in za otroke večja kot obremenitev očetov.

Po drugi strani pa je tudi dohodkovni položaj družin z otroki slabši kot položaj enočlanskih gospodinjstev ali zakoncev brez otrok. T. Stanovnik⁶ ugotavlja, da se delež gospodinjstev pod mejo revščine povečuje s številom otrok v družini.⁷ Za leto 1988 pokažejo njegovi izračuni za Slovenijo tele deleže gospodinjstev pod mejo revščine (kot odstotek vseh gospodinjstev danega tipa):

samska oseba brez otrok	12,7
zakonca brez otrok	7,2
zakonca, 1 otrok	7,8
zakonca, 2 otroka	9,4
zakonca, 3 otroci	29,5
zakonca, 4 otroci	45,5

Zelo visok odstotek gospodinjstev pod mejo revščine je tudi pri starejših, to je v upokojenskih gospodinjstvih (enočlanska starejša gospodinjstva 44,8%, dvočlanska starejša gospodinjstva – zakonca – 33,2%).⁸

Do podobnih rezultatov so prišli tudi v drugih evropskih državah.⁹ Zato ugotavljajo, da so v ekonomskem smislu otroci veliko breme za starše, zlasti ker se zaradi podaljševanja šolanja povečuje čas ekonomske odvisnosti otrok od staršev. Po drugi strani pa se je ekonomska korist, ki so jo včasih imeli starši od otrok, bistveno znižala, ker je socialno zavarovanje (zdravstveno, invalidsko in pokojninsko) zabilasalo neposredno ekonomsko povezavo med starši in otroki v okviru ene družine in jo uveljavilo v okviru celotne države: srednja generacija v delovni dobi s svojimi prispevki za pokojninsko zavarovanje zagotavlja sredstva za pokojnine tistih, ki več ne delajo.

⁴ Vir: Time budget survey, 1975–1980, citirano po P. Svetlik, nav. delo, str. 49.

⁵ Vir: predavanje prof. Güntherja Krüsselberga z Univerze v Marburgu na Ministrstvu za zdravstvo, družino in socialne zadeve, Ljubljana, maj 1992.

⁶ Tine Stanovnik: Analiza socialnoekonomskega položaja slovenskih gospodinjstev v letih 1978, 1983 in 1988. Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana 1993.

⁷ Pri postavitvi meje revščine izhaja T. Stanovnik iz 70% mediane dohodka na ekvivalentnega odraslega. Mediana dohodka je določena tako, da ima polovico gospodinjstev višji, polovica gospodinjstev pa nižji dohodek od mediane. Pri izračunu števila ekvivalentnih odraslih v gospodinjstvih je uporabil ekvivalentno skalo OECD, po kateri ima prvi odrasli član gospodinjstva ponder ena, vsak naslednji odrasli član ponder 0,7, vsak otrok (mlajši od 15 let) pa ponder 0,5. Tako ima npr. štiričlanska družina z dvema otrokoma (starost 12 in 17 let) 2,9 ekvivalentnega odraslega (nav. delo, str. 3)

⁸ T. Stanovnik, nav. delo, str. 18.

⁹ T. Smeeding: Poverty, affluence, and the income costs of the children: cross-national evidence from the Luxembourg Income Study (LIS), Journal of Post Keynesian Economics, vol. 11, no. 2, Wintir 1988–89, str. 222–239.

Toda posamezna družina se je začela obnašati s svojega vidika racionalno: če ima manj otrok, bodo njeni individualni izdatki za mlado generacijo nižji, medtem ko to ne bo vplivalo na višino njihovih prejemkov, ko bodo prenehali aktivno delati.

To področje je tipičen primer delovanja logike skupinskega delovanja (logic of collective action), ki jo je razvil ameriški profesor ekonomist Mancur Olson.¹⁰

Bistvo te logike je, da v skupini, ki ima sicer jasno določene in sprejete skupne cilje in interese, posameznik zasleduje svojo korist, ne glede na to kako to vpliva na koristi skupine, ki ji pripada. Mnogokrat to pomeni, da deluje proti interesom skupine, kar pa dolgoročno zmanjšuje tudi njegovo korist. Demografska gibanja bi z logiko skupinskega delovanja lahko pojasnili takole:

- interes celotne družbe ali države je obnavljanje prebivalstva vsaj v nespremenjenem številu; to pomeni, da bi družine morale imeti vsaj dva ali tri otroke;
- vzgoja, nega in izobraževanje otrok zahtevajo veliko časa in denarja;
- posameznik, ki ima več otrok in zanje primerno skrbi, sicer deluje v skladu s cilji in interesi družbe, ki ji pripada, toda njegov individualni delček koristi od tega je zelo majhen;

- zato se racionalni posameznik (homo oeconomicus) sprašuje, zakaj bi prav on moral več prispevati za skupnost, naj to raje stori nekdo drug;

- ker se tako obnaša večina posameznikov oz. družin, je rezultat padanje rodnosti pod mejo, ki še zagotavlja obnavljanje prebivalstva, oziroma staranje prebivalstva z vsemi težavami, ki jih za državo oz. za družbo to pomeni.

Družba kot celota lahko zavre procese depopulacije z aktivno prebivalstveno politiko, ki se udejanja preko družinske politike in ožje politike otroškega varstva, povezana pa je tudi z ukrepi na drugih poročjih, med drugim tudi na področju pokojninskega zavarovanja.

Interes družbe (države, naroda) je na eni strani, da bi se vsaj ohranilo število prebivalstva, na drugi strani pa tudi, da bi tako moški kot ženske razvili vse svoje sposobnosti in učinkoviteje izkoristili vse naložbe v »človeški kapital« (izobraževanje) pri plačanem poklicnem delu, pri družbenih dejavnostih (sodelovanje v institucijah civilne družbe) kot tudi pri vzgoji mlade generacije. Svoj interes za položaj otrok in družine kaže družba (država), s tem da

- zagotavlja, da družine z več otroki ne bodo v bistveno slabšem gmotnem položaju kot tiste brez otrok ali s samo enim otrokom in da

- ustvarja možnosti za uskladitev družinskih in poklicnih ter drugih družbenih obveznosti zaposlenih staršev.

Prva skupina ukrepov ekonomske in socialne politike za zagotavljanje primerne življenjske ravni družin je v evropskih državah poznana že dalj časa. Zajema različne neposredne transferje družinam: družinski dodatki, otroški dodatki, dodatki za nepreskrbljenega zakonca, razne subvencije (zlasti pri plačilu stanarine), štipendije ter davčne olajšave (nižji prometni davki za izdelke, ki jih potrebujejo predvsem otroci, davčne olajšave za vzdrževane družinske člane, davčne oprostitve). Sem spadata tudi ustanavljanje in financiranje raznih ustanov za otroke iz problematičnega okolja.

Druga skupina ukrepov ekonomske in socialne politike je novejšega datuma in ima namen, da olajša zaposlenim staršem, zlasti materam, uskladitev obveznosti iz

¹⁰ Mancur Olson: *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press 1971; temeljne ugotovitve te knjige so navedene tudi v drugem poglavju knjige istega avtorja *The Rise and Decline of Nations*: Yale University Press 1982.

poklicnega dela z družinskimi obveznostmi. Razmah tovrstnih ukrepov sovпада z rastjo zaposlovanja žensk zlasti po letu 1960 in je značilen za socialna tržna gospodarstva in nekdanje socialistične države. Tovrstni ukrepi se nanašajo na:

- zagotavljanje porodniškega dopusta ter dopusta za nego otroka (dolžina in nadomestilo izpadlega dohodka sta zelo različna po državah);
- zagotavljanje plačanega dopusta za nego bolnega otroka (dolžina in nadomestilo izpadlega dohodka sta zelo različna po državah);
- organiziranje in občutno sofinanciranje neposrednega otroškega varstva (vrtci in druge oblike), ki ima namen zagotoviti za vse otroke, katerih starši to želijo, kakovostno varstvo po dostopnih cenah;
- spodbujanje enakopravnejših odnosov med partnerjema (očetom in materjo) ter enakomernejše porazdelitve odgovornosti za otroke med staršema;
- ukrepe pri pokojninskem zavarovanju (zelo različno po državah).

Obravnavanje žensk in moških v sistemih pokojninskega zavarovanja

Sistemi pokojninskega zavarovanja so se začeli oblikovati v 19. in začetku 20. stoletja, ko so bili pretežno zaposleni samo moški: zato vsi ti sistemi podrobneje urejajo sistem družinske pokojnine, saj bi sicer ob smrti moža (oz. očeta) ostali vzdrževani družinski člani gmotno nepreskrbljeni.

Ko so se v drugi polovici tega stoletja začele ženske množično zaposlovati, so v nekaterih državah vključili v pokojninski sistem nekatere prednosti za ženske: krajšo delovno dobo in nižjo starostno mejo za upokožitev. Pojavile so se razlike zaradi spola in ne zaradi materinstva (ali starševstva).

Ali je razlikovanje po spolu v korist žensk pri pokojninskem zavarovanju utemeljeno? Če izhajamo samo iz načel zavarovalništva, gotovo ni utemeljeno, saj živijo v evropskih državah ženske šest do osem let dlje kot moški in torej ob krajši delovni dobi plačujejo prispevke manj časa, pokojnino pa uživajo dlje časa kot moški. Načelo zavarovalništva namreč pomeni izenačitev kapitalizirane vrednosti vseh vplačanih prispevkov in diskontirne vrednosti vseh prihodnjih pokojnin.¹¹

Toda pokojninsko-invalidsko zavarovanje nikjer ne temelji samo na načelu zavarovalništva. Prav nasprotno, v večini evropskih držav je pretežni del financiranja pokojninskega in invalidskega zavarovanja odvisen od tekočih prispevkov aktivne generacije, ne pa od vplačanih prispevkov upokojene generacije. Z izjemo Švedske so v vseh evropskih državah dohodki od kapitala zanemarljivo majhni v strukturi financiranja javnih skladov socialnega zavarovanja. V nekaterih državah je zelo pomemben tudi neposredni prispevek države (iz splošnih davkov) za kritje izdatkov pokojninsko-invalidskega zavarovanja, zlasti tistega dela izdatkov, ki temelji na načelu solidarnosti, saj pokojninski sistem opravlja tudi socialne korektive, ki bi se načeloma morali plačevati iz državnega proračuna.

Enako ali različno obravnavanje moških in žensk v pokojninskem zavarovanju torej ni predvsem ali celo izključno stvar pokojninskega zavarovanja, ampak je politično vprašanje, kar mora rešiti država v parlamentu ali na referendumu.

¹¹ Podrobneje je to načelo obravnavano v prispevku S. Kukar in F. Kuzmin: Odnos med plačanimi prispevki in izplačano pokojnino, v raziskavi T. Stanovnik in sodelavci: Analiza osnovnih ekonomskih elementov sistema pokojninskega zavarovanja v Sloveniji. IER, december 1993, str. 29-39.

Kot smo že ugotovili, z vidika načel zavarovalništva ni razloga za krajšo delovno dobo in nižjo starostno mejo za upokojitev žensk (prej nasprotno! – zaradi daljše življenjske dobe). Če pa družba (država) prizna, da je materinstvo (starševstvo) odgovorno družbeno koristno delo in naložba v prihodnjo generacijo, ki bo plačevala prispevke za pokojnine sedanje aktivne generacije, potem država lahko s predpisi odloči, da se materam (in/ali očetom) prizna neko obdobje dela z otroki in za otroke kot delovna doba. Toda to potem ni več razlikovanje po spolu, ampak razlikovanje med starševstvom in nestarševstvom.

Država pa bi morala to priznati v obdobju, ko so otroci majhni in bolj potrebujejo skrb in prisotnost staršev; zato bi morala omogočiti daljši dopust za nego in vzgojo otrok, ki bi ga lahko izrabila mati ali oče ali oba (vsak nekaj časa po dogovoru). V tem času bi prejemal tisti od staršev, ki se odloči, da ostane pri otroku, nadomestilo plače iz državnega proračuna. (Proračun bi plačeval tudi vse prispevke za socialno zavarovanje med tem dopustom). Nesmiselno je, da družba priznava družbeno koristnost dela z otroki na ta način, da se ženske lahko upokojijo pet let prej kot moški, torej v času, ko so otroci že odrasli. V taki rešitvi je implicirana predpostavka, da so vse zaposlene ženske enako skrbelce za otroke in da noben zaposlen moški ni skrbel za otroke.

Prispevke za obdobje starševskega dopusta bi moral plačevati proračun, prav tako tudi razliko v pokojnini za tiste matere ali očete, ki starševskega dopusta niso izrabili, ker te možnosti v preteklosti ni bilo. Gre torej za socialno pravico in ne za pravico iz pokojninskega zavarovanja. Praktično bi to pomenilo, da se v delovno dobo šteje tudi obdobje prekinitve dela zaradi družinskih obveznosti, to je podaljšan dopust za nego in vzgojo otroka do dveh ali treh let otrokove starosti. Tak dopust lahko izrabi kateri koli od staršev (ni razlikovanja po spolu!), lahko se po želji izrabi part-time do vstopa otroka v šolo. Med tem dopustom lahko tisti od staršev, ki se odloči za izrabo te pravice, pridobitno dela do 15 (20) ur tedensko (ob normalnem plačilu vseh davkov in prispevkov). Obenem se izenačita delovna doba in starostna meja za upokojitev za moške in ženske. Tistim materam (ali očetom), ki v preteklosti niso imeli možnosti za izkoriščanje podaljšane dopusta za nego otroka, se beneficira delovna doba za razliko med dejansko izrabljenim dopustom in dopustom v višini dveh (treh) let za vsakega otroka, za katerega so skrbeli vsaj do njegovega 15. leta (to velja tudi za posvojene otroke).

Prednosti te rešitve:

- enako obravnavanje moških in žensk v pokojninskem zavarovanju;
- ugodnosti za starše v obdobju, ko skrbijo za majhne otroke, namesto pavšalne ugodnosti za ženske ob upokojitvi;
- jasnejša razmejitev pravic in obveznosti iz pokojninskega zavarovanja ter socialnih pravic in obveznosti iz proračuna.

LITERATURA:

- Commission of European Communities: Equal Opportunities for Women and Men – the third medium term Community action programme – 1991–1995*
- European Pension Committee: A Guide to Pensions in the EEC. Paris, Cerr 1991*
- ILO: *From Pyramid to Pillar*. Geneve 1989
- OECD: *Reforming Public Pensions. Social Policy Studies No. 5. Paris: OECD, 1988, 154 str.*
- OLSON: Mancur: *The Rise and Decline of Nations*. Yale University Press 1982 (drugo poglavje)
- SCHULTZ, Theodore W. (ed.): *Economics of the Family*. University of Chicago press. Chicago 1979
- SMEEDING, T.: Poverty, affluence, and the income costs of the children: cross – national evidence from the Luxembourg Income Study. *Journal of Post Keynesian Economics*, vol. 11, No. 2, Winter 1988–89, str. 222–239
- STANOVNIK, Tine: Analiza socialnoekonomskega položaja slovenskih gospodinjstev v letih 1978, 1983 in 1988. Inštitut za ekonomska raziskovanja. Ljubljana 1993
- SVETLIK, Ivan: Neformalno delo v Sloveniji, prispevek v zborniku za sociološko srečanje Neformalne dejavnosti v slovenski družbi
- Vlada RS: Informacija o poteku aktivnosti za racionalizacijo denarnih prejemkov prebivalstva, financiranih iz javnih sredstev, in Vmesno poročilo o stanju na področju denarnih prejemkov prebivalstva in javnih sredstev s predlogi za oblikovanje socialne politike Republike Slovenije. Poročevalec DZ RS, Ljubljana, 19 (1993), 30, str. 11–70*